

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМ.І.І.МЕЧНИКОВА

КОТОВА НАТАЛІЯ ОЛЕГІВНА

УДК 94:061.2:311.313(477.74)"18/1920"

**ДІЯЛЬНІСТЬ СТАТИСТИЧНИХ КОМІТЕТІВ НА ОДЕЩИНІ
У ХІХ - НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ**

07.00.01 - історія України

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

17/06/03

1397990

НВОНИ

Одеса - 2002

Регр
110380

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Одеському національному університеті
ім. І.І.Мечникова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник - кандидат історичних наук, доцент
ХМАРСЬКИЙ ВАДИМ МИХАЙЛОВИЧ,
Одеський національний університет
ім. І.І.Мечникова, завідувач кафедри історії України

Офіційні опоненти:
доктор історичних наук, професор
РЕЄНТ ОЛЕКСАНДР ПЕТРОВИЧ,
член-кореспондент НАН України, заслужений діяч
науки і техніки України, заступник директора
Інституту історії України НАН України

кандидат історичних наук, доцент
ЖУРБА ОЛЕГ ІВАНОВИЧ,
Дніпропетровський національний університет,
доцент кафедри історії України

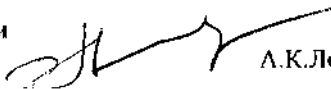
Провідна установа Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М.С.Грушевського НАН України, відділ джерел з
історії України XIX - поч. XX ст., м. Київ

Захист відбудеться " 11 " вересня 2002 р. о 14 годині на
засіданні спеціалізованої вченої ради Д41.051.08 Одеського національного
університету ім. І.І.Мечникова за адресою: 65026, м. Одеса, вул.Щепкіна, 12.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Одеського
національного університету ім.І.І.Мечникова (65026, м.Одеса, вул.
Преображенська, 24)

Автореферат розісланий " 7 " серпня 2002 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат історичних наук

А.К.Лозовський

Загальна характеристика роботи

Розвиток історичної науки, зокрема історії України, на сучасному етапі, поряд з створенням узагальнюючих праць, характеризується зростанням уваги до локальної, місцевої історії. Сучасні дослідники все більше звертаються до цих фрагментів, що на протязі тривалого відтинку часу вважалися неактуальними і тому залишилися невивченими. Така тенденція знайшла своє виявлення у поглибленні інтересу до минулого окремих регіонів, міст, а також до маловідомих діячів.

інтеграція Південної України до складу Російської імперії призвела до суттєвих змін в політичному, соціальному, культурному та економічному розвитку цієї території. За сприятливих умов вже на початку XIX ст. Одеса займала особливе місце на півдні України. Саме тут розгорнули свою діяльність Товариство сільського господарства Південної Росії, Одеське товариство історії і старожитностей, місцеві статистичні комітети.

Місцеві органи урядової статистики були засновані урядом у 1835 р. В літературі вони більш відомі як губернські, обласні або міські статистичні комітети. їх головним обов'язком було складання щорічних статистичних звітів, таблиць і історико-статистичних описів. Навколо комітетів відразу ж об'єдналися місцеві дослідники. З часом члени комітетів поступово розширювали коло своїх наукових інтересів. Через накопичення різноманітної за змістом інформації, в силу службових обов'язків, воші в багатьох випадках вийшли за межі визначених завдань і трансформувалися в осередки краєзнавчих, етнографічних, статистичних, археологічних, історичних досліджень. На території сучасної Одещини діяли Головний статистичний комітет Новоросійського краю (ГСКНК), Херсонський губернський (ХГСК), Бессарабський обласний (БСК), Ізмаїльський та Одеський статистичні комітети (ОСК). Досить різноманітними були напрямки їх діяльності: складання щорічних статистичних звітів, створення музеїв, бібліотек, архівів; археологічні експедиції, етнографічні, краєзнавчі дослідження. Завдяки випуску періодичних і неперіодичних видань комітети активно провадили популяризаторську роботу і демонстрували свої досягнення. В численних розвідках висвітлювалися економічні, демографічні та інші процеси. Завдяки їх значному внеску в дослідження регіону вони стали одним з осередків краєзнавчої діяльності.

Проте, історія створення та діяльність, а також їх спадщина залишалися поза увагою дослідників і потребують всебічного об'єктивного висвітлення. Саме в цьому і полягає **актуальність дослідження**.

Зв'язок теми дисертаційного дослідження безпосередній з темою, яку розробляє колектив кафедри історії України Одеського національного університету імені І.І.Мечникова: "Південна Україна: історія, історіографія, джерела" (№ держреєстрації 0101U008289).

Зважаючи на недостатній рівень вивченості теми, метою дисертаційного дослідження є всебічний комплексний аналіз діяльності, внутрішньої структури, творчих здобутків,

персонального складу, форм і методів роботи, внеску у наукове та культурне життя півдня України місцевих статистичних комітетів.

Для цього реалізуються такі дослідницькі завдання:

- вивчення історіографічної спадщини та широкого кола джерел про заснування і діяльність органів місцевої адміністративної статистики; з'ясування найбільш невивчених питань;
- встановлення персонального складу статистичних комітетів та характеристика особистого внеску найбільш активних членів;
- висвітлення суспільно-політичних процесів, в межах яких відбувалося створення та функціонування статистичних комітетів, які розгорнули свою діяльність на території Одещини;
- визначення періодизації діяльності цих установ; визначення основних напрямків роботи комітетів на різних етапах діяльності;
- дослідження наукової діяльності губернських, міських та обласних статистичних комітетів як установ, що займалися історією, етнографією, статистикою, археологією та визначення на основі аналізу праць їх внеску в краєзнавчі дослідження XIX – початку XX ст.
- систематизація робіт за тематично-проблемними ознаками.

Об'єктом дослідження є мережа місцевих статистичних комітетів (ГСКПК. Бессарабський, Одеський, Ізмаїльський, Херсонський), що діяли на території Одещини.

Предметом дослідження є діяльність статистичних комітетів, їх науковий доробок і персональний внесок в нього найактивніших краєзнавців, засади функціонування, з'ясування широти проблематики досліджень цих установ.

Хронологічні рамки дослідження визначаються періодом діяльності цих комітетів та охоплюють період з середини 30-х рр. XIX ст. до 1917 р. Вибір означених хронологічних меж обумовлено виданням у 1835 р. "Положення", згідно з яким були вперше утворені губернські та обласні статистичні комітети, і політичними подіями 1917 - 1920 рр., що докорінно вплинули на долю місцевих статистичних комітетів, в результаті чого вони припинили своє існування.

Територіальні межі визначаються територією сучасної Одеської області (Одещини). Саме тут у XIX - на початку XX ст. діяли найактивніші на півдні України статистичні установи. Через те, що Одеська область в минулому була частиною Херсонської губернії та кількох повітів Бессарабської губернії, в роботі досліджується діяльність не тільки безпосередньо Одеського статистичного комітету та Головного статистичного комітету Новоросійського краю, а й діяльність Бессарабського обласного, Ізмаїльського міського та Херсонського губерньського статистичних комітетів.

Методологічну й теоретичну основи дослідження складають універсальні принципи науковості, історизму, об'єктивності, У методиці дослідження поєднані загальнонаукові та власне історичні методи: періодизації, ретроспективності, класифікації, типологізації, що

дозволяє найповніше реалізувати поставлені в дисертації мету та завдання дослідження.

Наукова новизна дисертації визначається тим, що на основі комплексного залучення нових джерел та дослідницької літератури про діяльність Головного статистичного комітету Новоросійського краю, Бессарабського, Одеського, Ізмаїльського, Херсонського статистичних комітетів, а також використання робіт їх членів, здійснена перша спроба дослідити процес їх становлення та проаналізувати результати діяльності. У дисертації запропоновано визначення особливостей діяльності статистичних комітетів на півдні України, в основу чого покладено зміни в організаційних засадах комітетів. Аналізується історія становлення комітетів, обставини зростання творчого потенціалу, набуття рис краєзнавчих осередків.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає в тому, що вони можуть бути використані як в загальному курсі з історії України XIX - початку XX ст., так і при викладанні курсів з історичного краєзнавства, історії Одеси та півдня України в цілому, з історії статистичних досліджень в Україні.

Особистий внесок у розробку теми полягає у висвітленні вперше процесу організації та напрямків діяльності місцевих статистичних комітетів на території Одещини, а також проведенні докладного аналізу усього комплексу їх періодичних видань та краєзнавчих праць, запровадженні до наукового обігу масиву нових джерел.

Апробація дисертації була здійснена в доповідях на наукових конференціях та історіографічних читаннях:

- доповідь “А.О.Скальковский та його “Опыт статистического описания Новороссийского края” на II Історіографічних читаннях в Одеському національному університеті ім.І.І.Мечникова, присвячених 190-літтю від дня народження А.О.Скальковського (16 грудня 1998 р.);
- доповідь “До питання про передумови виникнення Головного статистичного комітету Новоросійського краю” на 56 звітній конференції професорсько-викладацького складу і наукових працівників ОНУ ім. І.І.Мечникова (Одеса, 19 листопада 2001 р.);
- доповідь “А.Скальковский про розвиток кам’яновугільної промисловості на півдні України” на міжнародній науковій конференції, присвяченій 280 - річчю відкриття М.Вепрейським та С.Чирковим кам’яного вугілля в Донбасі” (Луганськ, 13-15 грудня 2001р.)
- доповідь прийнята до публікації “Краєзнавчі дослідження у виданнях Одеського статистичного комітету (60 - 80-ті рр. XIX ст.)” на конференції “Проблеми історії та сучасного стану Української держави” (Миколаїв, 23 березня, 2002 р.)

Структура роботи обумовлена визначеними вище метою і завданнями. Дослідження складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг роботи становить 212 сторінки.

Список використаних джерел та літератури - 38 сторінок (нараховує 525 найменувань).

Структура і основний зміст дисертації

У **вступі** обгрунтовано вибір теми дисертації, її актуальність, вказано предмет та об'єкт дослідження, його хронологічні та територіальні межі, визначено мету та завдання, відображено зв'язок роботи з науковими програмами, визначено її практичне значення та наукову новизну, вказано дані про апробацію результатів дослідження і структуру дисертації.

В першому розділі - **“Історіографія та джерельна база дослідження”** розглянуто стан наукового вивчення проблеми та зроблено огляд джерельної бази дослідження.

Для того, щоб повноцінно висвітлити процес утворення центральних статистичних установ та місцевих статистичних комітетів, в дослідженні була використана різноманітна література. Варто відзначити, що час написання безперечно визначив певні особливості цих досліджень. Саме тому можна виділити етапи, коли переважали розвідки з певної проблематики. До першого етапу (початок XIX - 90-ті рр. XIX ст.) насамперед відносяться роботи сучасників та учасників становлення адміністративної статистики. Автори цих робіт зупинялися на питаннях методів статистичних досліджень, термінології, проблемі істини в статистиці. Особливо слід відзначити роботи К.Германа¹, О.Ободовського², О.Рославського-Петровського³, І.Срезневського⁴, П.Кеппена⁵, П.Бруна⁶. В кінці 60-х - на початку 70-х рр. XIX ст. в періодичних виданнях почали з'являтися статті, присвячені теоретичним питанням історії статистики⁷.

¹ Герман К. Взгляд на нынешнее состояние статистики в просвещенных государствах Европы // ЖМВД. - 1829. - 4.1. - Кн. I. - С. 95-106.; Кн.2. - С. 373 - 384. Герман К. Всеобщая теория статистики для обучающихся этой науке. -СПб., 1809.-403 с.;

Герман К. Историческое обозрение литературы статистики в особенности российского государства. - СПб., 1817. - 450 с.

² Ободовский А. Теория статистики в настоящем ее состоянии, с присовокуплением краткой истории статистики. - СПб., 1839. -122 с.

³ Гославский А. Лекции по статистике. - Харьков, 1841,- 143с.;Рославский А. Руководство к статистике. - Харьков, 1844. - 89с.

⁴ Срезневский И. Опыт о предмете и элементах статистики и политической экономии сравнительно. - Харьков., 1839. -124 с.

⁵ Ксппен П. О выводе средних чисел для статистических соображений // Санкт- Петербургские Ведомости. - 1845 .- 10 сент. - С. 41 - 44.; Кеппен П. О сущности статистики. - СПб., 1840.-235 с.

⁶ Брун Ф.О значении статистики в кругу государственных наук. Годичный акт в Ришельевском лицее, бывший 17 июня 1845г.-О., 1845.-29 с.

Вже, розпочинаючи з другої половини XIX ст., поряд з теоретичними питаннями в літературі починають розглядатися проблеми створення та роботи статистичних комітетів, їх трансформація, результати діяльності. Гак, французький статистик О.Моро-де-Жоннес серед інших держав приділяє увагу і розвитку статистичних досліджень в Російській імперії*. Серед багатьох робіт видатного представника університетської статистики Ю.Янсона, "Теория статистики" до сьогоднішнього дня залишається актуальною для дослідників історії статистики, завдяки глибині аналізу та повноті викладення матеріалу. В контексті розвитку статистики, він торкається як теоретичних, так і практичних питань. В роботі розкриваються такі питання теоретичного плану, як визначення статистики, головні моменти в історії наукової статистики, спосіб статистичного спостереження. Практичні аспекти становлення статистики, такі як функціонування статистичних установ, видання матеріалів та наукова обробка статистичних даних, він розглядає у тісному зв'язку з прогресом у суспільстві взагалі⁹.

Наприкінці XIX ст. розвиток адміністративної статистики в Російській імперії було проаналізовано в узагальнюючій праці Л.Федорович¹⁰. Найхарактернішою особливістю цього масиву літератури є те, що в цих працях розглядалися в основному умови та сам процес організації центральних установ адміністративної статистики. В них майже не міститься інформація про місцеві статистичні комітети, що відігравали роль посередників при збиранні та обробці відомостей для центру. Хоча звичайно статті у періодичних виданнях дають нам змогу як простежити досягнення та недоліки у роботі статистичних комітетів, так і побачити реакцію суспільства на реформування установ місцевої адміністративної статистики та оцінити взагалі їх діяльність". Крім того, саме у періодичних виданнях частіше за все

⁷ Вопросы современной статистики // Биржевые ведомости. - 1872. - 4 мая.; Значение статистики. Речь, прошенная великим князем Константином Николаевичем, при открытии международного статистического конгресса в Петербурге // Рижский Вестник - 1872. -16 авт.; Пронзин Н. Как надо понимать статистику? // Пензенские губернские ведомости. -1865. - 8 дек.

⁸ Моро-де-Жоннес А. Начальные основания статистики. Общие начала науки, ее классификация, методы, операции, различные степени достоверности, ошибки и успехи, с приложением ее к фактам естественным, общественным и политическим, историческим и современным. - СПб., 1859 - 500 с.

⁹ Я неон Ю. Теория статистики. СПб., 1887.-537 с.

¹⁰ Федорович Л. История и теория статистики. - О., 1894. - 713 с.

" Вопросы современной статистики // Биржевые ведомости. - 1872. - 4 мая.; Егунов А.И. Важность верных статистических данных // ОВ. - 1862 - 27 марта.; Иванов М. Взгляд на работы губернских статистических комитетов // Народное богатство. - 1863. - 6, 8 нояб.; О деятельности наших статистических комитетов // Народное богатство. -1863. - 27 апр.; Пассек В. Взгляд на содержание

друкувалися рецензії на праці членів статистичних комітетів. Отже, вони є першими публікаціями, в яких аналізувалась творчість цих дослідників, висвітлювались позитивні сторони та певні огріхи їх розвідок¹². Перші спроби узагальнення та осмислення діяльності місцевих статистичних установ Російської імперії містяться в історіографічних працях В.Іконникова¹³.

Наступний етап (кінець XIX ст. - 70-ті рр. XX ст.) характеризується виникненням досліджень, в яких висвітлювався та аналізувався процес організації статистичних закладів в центрі Російської імперії та в різних регіонах. Нові підходи відбилися у збірнику, присвяченому ювілею центрального статистичного комітету, де описується історія виникнення статистичних закладів в МВС та всі перетворення, що відбувалися з комітетом протягом 50 років¹⁴.

Після подій 1917 - 1920-х рр. дослідження тривали й у еміграції. У 1925 р. в Празі була видана робота Ф.Щербини, присвячена історії статистики і статистичних установ. В роботі докладно аналізується еволюція статистичних установ в Російській імперії, їх видання, цінність наведеної в них інформації та взаємодії центрального і міських комітетів.

У 30-ті рр. XX ст. в радянській країні питання про саме поняття “статистика”, її предмет, роль та значення були перенесені в ідеологічну площину. Проте в другій половині 40-х - поч.50-х рр. було видано декілька загальних нарисів з історії статистичних досліджень¹⁵.

статистических сведений и значение статистических комитетов // Московские губернские ведомости. - 1842- 3 янв.; М. Статистическая деятельность в провинции // Московские ведомости. - 1862. - 23 янв.; Смирнов Ф. Что нужно для успеха статистической деятельности в провинциях? // Московские ведомости. - 1862. 27февр.; Стоянов А. Значение народоизучения у нас, в настоящее время // Киевские губернские ведомости. - 1863. - 10 сент.; Х. Заметка о наших статистических комитетах // ОВ. - 1865. - 22 мая.; Юная русская статистика // Петербургская газета. -1872 -20 июня.

¹² Библиографические заметки // ОВ. - 1851. - 27 янв.; Библиографические известия // ОВ. - 1853. - 26 мая.; Библиографическое известие // ОВ. - 1848. - 3 июля.; Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае//Отечественные записки. - 1848. - Т.61. - №12. - Отд.6. - С. 110 - 112.; Бухтеев М. Опыт статистического описания Новороссийского края, А.Скальковского // ЗООИД. - О., 1853. - Т.3. - С. 466 - 507.; Захаревич Ф. Библиография // ОВ. -1853.-25 авг.; Смольянинов К. Заметка// ОВ,- 1853. -26 мая.

¹³ Иконников В. Опыт русской историографии. В 2-х кн. - К., 1891 - 1892.

¹⁴ Юбилейный сборник ЦСК. 1863 -1913.-СПб., 1913-64 с.

¹⁵ Маршалова В. Основные направления развития теоретической статистики в России в первой половине XIX века. - М.: НПО МГ"ЭИ., 1954. -25 с.

Серед робіт 50 - 60-х рр. не можна не відзначити праці М.Птухи¹⁶, Б.Плошко¹⁷. Дослідженням проблем історії статистики в 60 - 70-ті рр. ХХ ст. займався А.Гозулов, частково в своїх працях висвітлював ці питання Т.Рябушкін. Чільне місце серед досліджень кінця 70-х рр. ХХ ст. посідає монографія Б.Литвака¹⁸.

В зв'язку з бурхливим розвитком краєзнавства, регіоналізацією досліджень кінець ХХ ст. характеризується більшою увагою до висвітлення не загальних процесів, а їх складових, до вивчення спадщини окремих губернських та міських статистичних комітетів. Саме тому у 80 ті рр. ХХ ст. розпочинається третій етап, який триває до наших днів. В працях дослідниці І.Комарової зроблено не тільки аналіз науково-історичної діяльності місцевих статистичних комітетів, а й проаналізовано їх видання¹⁹.

Серед статистичних установ на півдні України найбільш повно досліджена історія ХГСК. Особливо слід відзначити роботи херсонських істориків І.Сінкевич, Є.Сінкевич, О.Макієнко, які вивчають внесок статистиків

¹⁶ Птуха М. Очерки по истории статистики XVII - XVIII вв. - М.: Госполитиздат, 1945.-352 с.

¹⁷Плошко Б. Основные научные направления в статистике дореформенной России // Тезисы докладов научной сессии Ленинградского финансово-экономического института. - Л., 1963. - С. 107 – Ю9.; Плошко Б. Развитие правительственной статистики России (1802-1863гг.) // Тезисы докладов научной сессии Ленинградского финансово-экономического института. - Л., 1962. - С. 123 -126. Плошко Б. Русская социально-экономическая статистика начала XIX века (1800- 1820гг.) // Научные записки Ленинградского финансово-экономического института. Вып. IX.-Л., 1955. - С. 55 - 94.

Плошко Б. Социально-экономическая статистика дореформенной России (1701- 1861 годы). Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук. - Л.: Ленинградский финансово-экономический институт, 1963.-32 с.

Плошко Б. Статистико-экономическое описание 40-50-х гг. XIXв. // Научные записки Ленинградского финансово-экономического института. Вып. XIX. - Л., 1959.-С. 178-204.

Плошко Б.Г., Елисеева И.И. История статистики. - М.: «Финансы и статистика», 1990.-295 с.

¹⁸ Литвак Б. Очерки источниковедения массовой документации XIX - начала XX века. - М.: «Наука», 1979.-295 с.

¹⁹ Комарова И. Научно-историческая деятельность статистических комитетов // Археографический ежегодник за 1896 год. - 1987. - С. 85 - 96.;Комарова И. Предпроектные исследования в строительстве. - М.: Стройиздат., 1988. — 64 с.; Комарова И. Предпроектные исследования в строительстве. -М.: Стройиздат., 1990.-Вып.3,- 61с.

Херсонської губернії у вивчення історії краю, напрямки та тематику їх робіт²⁰. С.Заремба у монографії “Українське пам’яткознавство: історія, теорія, сучасність” приділяє увагу і внеску губернських статистичних комітетів у справу виявлення та збереження рухомих пам’яток²¹. Те, що тенденція вивчення статистичних установ актуальна не тільки в Україні, а і в Росії, доводить праця російською дослідника В.Бердипських²². Дослідник спромігся проаналізувати діяльність губернських статистичних комітетів 50 губерній європейської частини Росії, де синхронно було проведено реформування цих установ та основні елементи їх науково-історичної діяльності, які в значній мірі однотипні.

Проте, треба відмітити, що праці більшості сучасних дослідників включають, як правило, лише фрагментарний і епізодичний огляд біографії членів, їх найвідоміших розвідок та діяльності статистичних комітетів. Спеціального дослідження діяльності ГСКПК, ОСК, ХГСК та БСК не створено.

Джерельна база дослідження досить різноманітна і широка. Вона складається як з джерел, що виникли в результаті діяльності комітетів, так і з матеріалів багаторічної дослідницької роботи членів місцевих статистичних комітетів.

Серед опублікованих джерел першу групу складають періодичні видання статистичних комітетів: “Памятные книжки”, “Календари”, “Ежегодники”, “Сборники” та “Труды”. Саме там міститься головна інформація про функціонування комітетів. Одну з використаних у дослідженні груп джерел складають твори сучасників і учасників процесу становлення адміністративної

²⁰ Сінкевич Е., Макієнко О. Статистичні служби Херсонської губернії в структурі адміністративної влади та органів місцевого самоврядування XIX ст. // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. - Запоріжжя, 1999. - Вип. VII. - С. 154-159.

Сінкевич І. Внесок статистиків Херсонської губернії у дослідження історії краю (XIX - гоч. XX ст.) // Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ: Південна Україна XVI-XIX ст. - Запоріжжя, 2000. - Вип. 5. - С. 171 -177.

Сінкевич І.Ю. Херсонська губернська вчена архівна комісія // Заселення Півдня України: проблеми національного та культурного розвитку: міжнародна науково-методична конференція. - Херсон, 1997. - 4.2. - С. 103 - 108. ; Сінкевич І.Ю. Херсонська губернська вчена архівна комісія: нові знахідки та старі проблеми // Збірник наукових праць “Південний архів”: Історичні науки. - Херсон, 1999. - Вип. I. - С. 18 —40.

²¹ Заремба С. Українське пам’яткознавство: історія, теорія, сучасність. К., “Логос”, 1995.-448 с.

²² Берлинских В. Провинциальная историография второй половины девятнадцатого века. - М.-Киров: Археографическая комиссия РАН, 1995.-396 с.

статистики в центрі та на місцях. До цієї групи відносяться праці членів Головного статистичного комітету Новоросійського краю (А.Скальковського), Одеського (П.Бруна, І.Федорова, І.Шмакова), Херсонського (В.Раєвського, А.Смирнова, А.Чиркова), Бессарабського (Г.Горе, О.Єгунова) статистичних комітетів та викладачів навчальних закладів (А.Рославського, Є.Зябловського), державних діячів (К.Арсеньєва, К.Германа). Праці, написані членами губернських та міських статистичних комітетів, дають змогу дослідити коло наукових інтересів комітетів та головні напрямки їх діяльності. Свої розвідки вони публікували не тільки у виданнях комітетів, а й в інших збірниках. Третю групу джерел складають статистичні матеріали - додатки до щорічних звітів, що виходили у вигляді "Обзорів", "Сборников статистических сведений". Останню групу за переліком, але не за значенням, складає - "Полное собрание законов Российской империи".

Для такої маловивченої проблеми опублікованих джерел виявилось недостатньо. Архівні документи, що були залучені для написання роботи, зберігаються у таких архівних установах, як Інститут рукопису наукової бібліотеки ім. В.І.Вернадського Національної академії наук України, Державний архів Одеської області, відділ рукописів та стародруків Одеської державної наукової бібліотеки ім. О.Горького, Державний архів Херсонської області. Крім того, були використані архівні джерела, що зберігаються в таких архівосховищах Росії, як архів Санкт-Петербурзької філії Інституту російської історії Російської академії наук, Відділ рукописів Інституту російської літератури Російської академії наук - "Пушкінський дім", Російський державний історичний архів та Національний архів Республіки Молдова. Крім цього, були використані друковані матеріали, що зберігаються в науковій бібліотеці Одеського національного університету, в Херсонській міській науковій бібліотеці, в науковій бібліотеці ім. М.Салтикова-Щедрина в Санкт-Петербурзі та в національній бібліотеці Республіки Молдова.

Отже, аналіз наявних джерел дозволяє дослідити та проаналізувати становлення, основні напрямки діяльності, доробок місцевих статистичних установ адміністративної статистики. Архівні джерела значною мірою доповнюють ті документи, що були опубліковані, і дають можливість повноцінно висвітлити функціонування статистичних комітетів, що працювали на території сучасної Одещини.

У другому розділі - **"Перші спроби організації місцевих статистичних установ на Одещині"** - розглядаються умови та чинники, що призвели до заснування у 1835 р. статистичних комітетів, доля цих установ, обставини їх невдалого функціонування.

В суспільно-політичному житті Російської імперії першої третини XIX ст. склалася ситуація, що сприяла появі місцевих статистичних комітетів. Потреби держави у першій половині XIX ст. викликали необхідність подальшого вивчення і контролю соціально-економічних процесів, що відбувалися в суспільстві. Якщо до того статистичні дані збиралися уривками, без усякої системи та послідовності, то в цей час для їх збирання було запроваджено спеціальні установи.

XIX ст. було відзначено розумінням статистики як науки, що вивчає все те, що відбувається в суспільстві, у всій його сукупності. На початку XIX ст. вважалося, що статистика, як наука, вивчає все те, що відбувається у суспільстві, у всій його сукупності. Тому тисячі праць, написаних в той час, називаються “статистичний опис” або “історико-статистичний нарис”.

Традиційно початок адміністративної статистики в Російській імперії і збору статистичних даних безпосередньо з губерній відносять до 1802 р., коли міністр внутрішніх справ В.Кочубей (1802-1807), визнаючи крайню необхідність статистики для державних цілей, наказав губернаторам, циркуляром від 19 вересня 1802 р., подати до міністерства різноманітні відомості. Таким чином, в губерніях повинні були збиратися різні відомості, заноситися до таблиць та відправлятися з губерній до центру.

У 1803 р. при Департаменті внутрішніх справ було запроваджено “Товариство дворян” з 10 осіб, якому була доручена обробка статистичних даних, що надходили з губерній. Складені ними статистичні описи губерній мусили стати основою робіт узагальнюючого характеру. Через декілька років (у 1810 р.) статистична справа була передана до знов створеного Міністерства поліції. У складі його було впроваджено Статистичне відділення (у 1811р.), яке очолив К. Герман, до того професор політекономії та статистики Петербурзького педагогічного інституту. З цього часу починається стаж урядових статистичних установ.

Таким чином, розвиток урядової статистики на початку XIX ст. проходив у різних напрямках: по-перше, була започаткована центральна статистична організація; по-друге, МВС зробило декілька кроків в напрямку впорядкування й систематизації обліково-статистичних робіт.

Чергова спроба налагодити збір даних із губерній була здійснена в середині 30-х рр. З 1834р. офіційним центром урядової статистики стало Статистичне відділення при МВС, місцевими філіями якого мали стати губернські та обласні статистичні комітети. Завдяки таким змінам, було підготовлено фунт для більш якісного та своєчасного збору статистичних даних з губерній Російської імперії. Відкриття губернських статистичних комітетів юридично було оформлене “Положенням о создании губернских и областных комитетов” і затверджене 20 грудня 1834 р.

Одним з перших було відкрито Херсонський губернський статистичний комітет під керівництвом Херсонського губернатора Я.Ганскау. Членами цього комітету призначалися: губернський предводитель дворянства О.Касінов, віце-губернатор П.Брюхачов, почесний попечитель гімназій, прокурор Т.Борисполец, інспектор медичної управи, директор училищ П.Ляліков та член духовної консисторії. Діяльність була розпочата дуже активно. Але перешкоди, притаманні для більшості статистичних комітетів того часу - відсутність штатних працівників, коштів на дослідження, формування за принципом представництва різноманітних губернських установ - гальмували діяльність Херсонського комітету. Все ж таки, члени статистичного комітету виявили певний інтерес до місцевої історії, про що свідчать публікації

П

у газеті “Херсонские губернские ведомости”.

Згідно з загальним розпорядженням, крім губернських статистичних комітетів, на території Одещини мали бути засновані: один обласний (у Бессарабській області) та два міських (в Одесі, Ізмаїлі).

В Одесі статистичні дослідження провадилися ще до перших спроб налагодити збір даних на місцях у середині 30-х рр., і без допомоги уряду. Особливо цей процес активізувався у 1823 р. після призначення генерал-губернатором Новоросійського краю і Бессарабії високоосвіченого державного діяча М.Воронцова.

Процес створення статистичних установ, після затвердження в кінці 1834 р. “Положения о создании губернских и областных комитетов”, набував обертів. Вже 6 серпня 1835 р. до канцелярії МВС надійшла записка з Статистичного відділення про заснування статистичних комітетів у містах Миколаєві та Севастополі гак само, як і в градоначальствах Ізмаїльському, Таганрозькому, Одеському та Керч-Єнікольському.

Офіційний лист, що підтверджував відкриття і початок діяльності, було відправлено з першого засідання Одеського статистичного комітету, яке відбулося 30 листопада 1835 р. Перше засідання комітету пройшло під керівництвом Одеського градоначальника О.Левшина, на ньому були присутні особи, визначені як неодмінні члени Одеського статистичного комітету. Там були присутні: архімандрит Успенського монастиря Порфирій (Успенський), начальник Одеського митного округу Я. Болотовской, інспектор карантинного правління С.Енгельгардт, виконуючий обов'язки інспектора медичної управи Альбрехт, повітовий предводитель дворянства П.Кроміда, міський голова І.Новіков та професор Рішельєвського ліцею П.Брун. Ретельний огляд документів показує, що ОСК було відкрито лише де-юре, а де-факто ніякої роботи в ньому не провадилося. Через бездіяльність комітету, “Одесский Вестник” залишався однією з можливостей для видання статистичних матеріалів. Ще одним виданням, на сторінках якого друкувалися статистичні дані, був “Новороссийский календарь”. Таким чином, за відсутністю реальних дій ОСК, окремі дослідники (О.Тройницький, П.Брун, А.Скальковський), які колись мали до нього безпосереднє відношення, продовжували статистичні дослідження. Оскільки не було ані комітету, ані його видань, то вони використовували всі наявні можливості для публікацій зібраних відомостей.

Що до діяльності Ізмаїльського статистичного комітету, то вже 24 вересня 1835 р. Ізмаїльський градоначальник генерал-лейтенант С.Тучков надіслав листа до МВС про готовність доставляти статистичні відомості. Там було зафіксовано, що членом-кореспондентом було обрано чиновника з особливих доручень губернського секретаря Андрєєвського. Неодмінними членами були призначені: доглядач місцевого повітового училища Меліс-Бабов та настоятель Покровської Соборної церкви, протоієрей Микита Глизян. Але комітету так і не судилося розпочати свою діяльність.

Відповідно указу від 29 листопада 1835 р. обов'язки Ізмаїльського градоначальника було об'єднано з посадою Бессарабського цивільного губернатора. Тому на початку 1836 р. було вирішено, що недоцільно відкривати в Ізмаїлі статистичний комітет, тому що бессарабський цивільний губернатор вже головував у Бессарабському обласному статистичному комітеті і той вже розпочав свою роботу. Тому дії БСК були поширені і на Ізмаїльське градоначальство.

Журнал вхідних паперів, що зберігається в Національному архіві Республіки Молдова, дає можливість говорити про відкриття та діяльність БСК. Але документи, що надходили до комітету, свідчать тільки про номінальну діяльність комітету і не більше. Одним з підтверджень тому може бути результат отриманих у 50-х рр. від начальників губерній відомостей про діяльність губернських статистичних комітетів. Із зібраної інформації з'ясувалося, що в Таврійській та Катеринославській губерніях, а також в Бессарабській області статистичні комітети зовсім не діяли. Були відмічені також і причини бездіяльності комітетів. По-перше, неможливість для членів комітету, які більшою частиною мали свої власні посади, приділяти достатньо часу для занять у статистичному комітеті. Другою причиною була недостатність певних правил, яких необхідно було дотримуватися. Відсутність людини, яка спрямовувала б ці заняття до однієї мети і по одному шляху, керувала б і спостерігала за успіхами - була третя причина.

Отже, спроба створення місцевих статистичних комітетів мала стати однією з ланок дій уряду Російської імперії по ефективнішому збиранню статистичних даних. Але на місцях статистика не просувалася і її установи визначалися нежиттєздатністю її відсутністю творчої діяльності. Взагалі восьмирічне існування південноукраїнських комітетів не принесло уряду тієї користі, яку він сподівався отримати. Під час свого існування комітети видали дуже мало відомостей і їх сприяння просунуло статистику Новоросійського краю ненабагато вперед. Хоча ця спроба виявилася невдалою, становлення адміністративної статистики в країні продовжувалося. Очевидність для держави подібних установ була кричущою, було і бажання місцевих науковців працювати в них за сприятливих умов.

Ці чинники, а також існування, хоча б і формальне, статистичних установ в регіоні, стали своєрідним підготовчим періодом для виникнення у 1843 р. статистичної установи.

У третьому розділі - **“Головний статистичний комітет Новоросійського краю - унікальна статистична установа на півдні України”** - висвітлюються умови заснування, засади функціонування та напрямки діяльності ГСКНК.

Вже в кінці 30-х рр. XIX ст. на півдні України виникають передумови для утворення реально діючої статистичної установи. ГСКНК було засновано відповідно з указом Сенату “Об учреждении в Одессе Главного статистического комитета Новороссийского края”, затвердженим 9 листопада 1843 р.

Комітет було відкрито більш ніж через три роки після того, як вперше було піднято це питання М.Воронцовим.

ГСКПК вів різновекторну діяльність. Важливим напрямком діяльності та головним обов'язком комітету було складання статистичних додатків до щорічних звітів губернатора, що відправлялися до столиці. Важливість їх полягає в тому, що по якості цих звітів в столиці оцінювалась якість роботи місцевої статистичної установи. Окремим напрямком діяльності необхідно виділити завдання, що надходили від губернатора чи градоначальника. Проаналізувавши всі наявні документи стосовно цього напрямку, можна виділити декілька окремих аспектів. По-перше, це складання статистичних описів на прохання місцевого керівництва. По-друге - для широкого загалу. По-третє, місцеве керівництво зверталося до комітету за відомостями про торгівлю хлібом, населення, судноплавство тощо. Робота у цьому напрямку була одним з обов'язків комітету та дуже часто, як результат відповідей на різноманітні запитання, з'являлися друковані розвідки. Вагомим напрямком була організація подорожей. В статуті ГСКПК значилося, що один з обов'язків редактора - власна перевірка даних на місцях. Подорожі дійсно відігравали важливу роль при збиранні та перевірці даних, і часто це була єдина можливість зібрання достовірної інформації. Наступним напрямком діяльності умовно можна назвати збирання і надання у користування зібраної інформації. З одного боку, до комітету надходили питання та прохання від установ і приватних осіб. З другого - сам комітет, в особі свого незмінного редактора

А.Скапковського, звертався за відомостями. Таке співробітництво ГСКПК та різних організацій чи осіб, було одним з основних джерел інформації. Одним з напрямків було складання опису Новоросійського краю і Бессарабії, який через низку обставин, залишився до кінця невиконаним. Публікація результатів досліджень, які стосувалися самих різних сторін життя губернії, було як одним з найважливіших обов'язків комітету, так і відображенням вищезазначених напрямків діяльності.

Проведене дослідження доводить, що заснування комітету стало можливим завдяки передумовам, що склалися у другій чверті XIX ст. на півдні України. Перша з них - бурхливий економічний розвиток регіону, що в свою чергу привів до бажання уряду мати необхідні та точні статистичні дані про нього. Друга - те, що саме в Одесі, в місці заснування ГСКПК, в цей період склалось сприятливе культурне середовище, завдяки діяльності новоросійського та бессарабського генерал-губернатора М. Воронцова та його високоосвіченого оточення. Третя - увага та підтримка з боку освічених урядових чиновників в столиці імперії. Процес відкриття комітету, який би координував діяльність декількох губернських статистичних комітетів, був не характерним для решти території Російської імперії. Питання про неприйнятність старих методів роботи і необхідність реформування статистичних комітетів на півдні України було піднято ще в 40-х рр. XIX ст., що на 20 років раніше, ніж у європейській частині Російської імперії. Отже, досвід ГСКПК можна вважати унікальним досвідом серед губернських статистичних комітетів.

Четвертий розділ - **“Реформування і діяльність статистичних комітетів на Одещині у другій половині XIX - на початку XX ст.”** - присвячено змінам у роботі комітетів, що відбулися внаслідок реформ. Наприкінці 50-х рр. XIX ст. вже стало зрозумілим, що діяльність багатьох статистичних комітетів навряд чи можна назвати успішною. За офіційними даними на 1857 р. місцеві статистичні комітети були відсутні або бездіяльні у 20 губерніях. Але для уряду дані, що мали поступати з комітетів мали надзвичайно важливе значення. Тому вже у серпні 1859 р. в МВС була підготовлена програмна записка про докорінне реформування місцевих статистичних комітетів. На початку 1860-х рр. було видано нове “Положение о губернских и областных статистических комитетах”. Воно поліпшило умови фінансування комітетів, чіткіше визначило коло обов’язків, підвищило стажу с секретаря, наблизило структуру комітетів до структури наукових товариств. Головним призначенням цих установ мусило стати справне ведення місцевої адміністративної статистики, встановлення у кожній губернії вірних засобів збирання, за вимогами уряду та відповідно вказівкам ЦСК, точних статистичних відомостей про кількість та якість земель, народонаселення, виробничі сили губернії або області, а також у перевірці та обробці цих даних за формами єдиного зразку, встановленого МВС. Поруч з цим, поїш повинні були складати описи губерній та областей. Періодичні видання губернських статистичних комітетів - “Памятные книжки”, “Календари”, “Ежегодники”, “Труды” - сприяли публікаціям місцевих матеріалів з історії, археології, етнографії краю. Вони перетворили ці видання на своєрідні краєзнавчі комплекси.

Найбільш розповсюдженим різновидом краєзнавчої діяльності в межах статистичних комітетів в другій половині, зокрема, як і в першій половині XIX ст. були краєзнавчі описи. Розповсюдження науковими товариствами та установами своїх анкет, опшувальників та програм ініціювало складання багатьох описів краєзнавчого характеру. В свою чергу, наукові товариства та установи (РГТ, ЦСК, Товариство любителів природознавства, антропології й етнографії та інші), використовуючи офіційно-громадський характер діяльності губернських статистичних комітетів, могли отримати за допомогою анкетування масовий первинний фактичний матеріал з обраної тематики.

Здебільшого офіційні статистичні описи мали соціально-економічну та географічну спрямованість, але комплексність самого тогочасного поняття “статистика” містила в тому числі й історичні питання. Крім цього, в анкетах ЦСК та губернських статистичних комітетів було багато питань з історії міст та населених пунктів, народного побуту, археологічних та історичних пам’яток, фольклору.

Па півдні України, як і в інших регіонах імперії, згідно “Положенню” виникають статистичні комітети. Па сучасній території Одещини було реорганізовано Херсонський

губернський, Бессарабський обласний та створено Одеський міський статистичні комітети.

Реформований на нових засадах ХГСК розпочав свою роботу 14 жовтня 1861 р. До складу дійсних членів входили такі відомі статистики та краєзнавці, як О.Шмідт, Л.Чирков, О.Смірнов, Г. Вукалов, І.Середа, Ф.Блюменфельд, Ф.Перепеліцин, К.Канищев, О.Іванов та ін. Секретарем комітету став В.Раєвський, що деякий час виконував також функції редактора неофіційної частини “Херсонских губернских ведомостей”. У 90-х рр. XIX ст. секретарем був В.Гошкевич, з іменем якого пов'язано багато здобутків місцевого краєзнавства.

Активізації наукових досліджень та видавничої діяльності сприяло те, що обов'язком комітету було складання детальних описів губерній в топографічному, історичному, промисловому і сільськогосподарському плані та публікація зібраних матеріалів. Основними виданнями ХГСК були “Памятные книжки Херсонской губернии” та “Труды Херсонского губернского статистического комитета”. Крім того, видавнича діяльність ХГСК мала місце на сторінках “Херсонских губернских ведомостей”. Проведене докладне дослідження доводить, що видавнича діяльність ХГСК була досить різноманітною і містила велику кількість матеріалів краєзнавчого характеру.

Наступним, 5 лютого 1862 р., було відкрито Бессарабський статистичний комітет. До складу дійсних членів входили: П.Леонард, К.Леонард, А.Денгінк, А.Соломон, Л.Вартулі та ін. Аналіз списків членів БСК, після реформування у 60-х рр., дозволяє говорити, що це був один з значних за кількістю членів статистичних комітетів (138 членів). Видавнича діяльність БСК представлена періодичними виданнями - “Записками Бессарабского областного статистического комитета” та “Памятными книжками Бессарабской губернии”. Одночасно статті членів комітету друкувались у “Бессарабских областных ведомостях” (з 1874 р.) - “Бессарабские губернские ведомости”. Ізмаїльський статистичний комітет продовжував діяти у складі БСК. До функцій комітету входило: збір та обробка даних про стан економіки краю, діяльність губернських та повітових установ, населення, землекористування тощо. Аналіз напрямків діяльності комітету дозволяє говорити, що комітет досить активно виконував як “обов'язкові”, так і “необов'язкові” завдання, що знайшло своє відображення зокрема у видавничій діяльності.

Останнім з досліджуваних комітетів розпочав свою роботу Одеський статистичний комітет. Урочисте відкриття відбулося 1 червня 1863 р. Одеський міський статистичний комітет підпорядковувався канцелярії Одеського градоначальника й виконував ті ж функції, що і ХГСК, тільки у межах градоначальства. Секретарем його відразу ж був призначений А.Скальковський. Серед неодмінних членів слід відзначити П.Білявського, П.Бруна, М.Вольського, І.Завадовського, І.Федорова, І.Шмакова та ін. Серед багатьох різноманітних напрямків діяльності, так само, як і в попередні часи, найголовнішим обов'язком було надання статистичних таблиць до ЦСК МВС.

Поруч з цим ОСК відігравав важливу роль у влаштування статистичних з'їздів в Одесі у 1865 та 1867 рр. Видавнича діяльність представлена “Адрес-календарями Одесского градоначальства”, “Трудами Одесского статистического комитета”, “Памятными книжками Одесского градоначальства”. Але, крім власне видань комітету, редактор ОСК уміщував ста, гі в “Одесском Вестнике”, “Северной почте”, “Экономическом указателе”. Значна кількість розробок не тільки секретаря, а й дійсних членів комітету доводить про досить активну діяльність ОСК.

Проведене дослідження діяльності ГСКНК, ХГСК, БСК та ОСК показує, що статистичні комітети працювали одночасно у кількох напрямках. Основне їх завдання полягало в регулярному веденні місцевої адміністративної статистики, збиранні та обробці матеріалів для щорічних “Обзоров” губерній, що додавались до звітів губернаторів. Необхідною, “обов’язковою” діяльністю статистичних комітетів було також збирання відомостей для ЦСК МВС. В цьому напрямку ХГСК, БСК та ОСК провадили плідну діяльність. З іншого боку, вимоги центральних статистичних установ ініціювали краєзнавчу діяльність місцевих комітетів. Поряд з цими “обов’язковими” завданнями, члени розглянутих статистичних комітетів виявили зацікавленість і “необов’язковою” працею, що відбилося у надрукуванні багатьох статей краєзнавчого характеру в “Трудах” та “Памятных книжках”. Вони сприяли тому, що проблеми місцевої історії опинилися в центрі уваги громадськості.

Висновки

1. Потреби держави у першій половині XIX ст. викликали необхідність подальшого вивчення і контролю соціально-економічних процесів, що відбувалися в суспільстві. Якщо до того статистичні дані збиралися уривками, без усякої системи та послідовності, то в цей час для їх збирання було запроваджено спеціальні установи. Традиційно початок адміністративної статистики в Російській імперії і збору статистичних даних безпосередньо з губерній відносять до 1802 р., коли, визнаючи крайню необхідність статистики для державних цілей, В.Кочубей наказав губернаторам, циркуляром від 19 вересня 1802 р., подавати до міністерства різноманітні відомості. Виникнення комітетів у 1835 р. було продовженням цієї політики. В губерніях збір статистичних даних сприяв діяльності істориків - аматорів, розробці краєзнавчих тем та їх популяризації. Розуміння статистики як науки, що вивчає дуже широкий спектр суспільних проблем, дозволяло відносити до розряду статистичних робіт в тій чи іншій мірі досліджування з географії, історії, археології, етнографії. Для багатьох дослідників статистика була насамперед методом вивчення можливим в будь-якій гуманітарній дисципліні. Тому багато робіт того часу носять назву “статистичні описи”, “історико-статистичні нариси”. Це й пояснює, що статистичні публікації у той час стали найбільшою групою краєзнавчих матеріалів на сторінках періодичних видань.

2. Протягом дореформеного часу були виявлені дефекти статистичних робіт і встановлення шляхів перебудови цієї системи. В цей же час відбулося накопичення досвіду великих статистичних обстежень у різних галузях суспільного і економічного життя, практичне засвоєння методів статистичного спостереження, популяризація статистичних знань серед широких кіл населення; почалась критика описової школи, були започатковані нові напрямки, зокрема трактування статистики як окремої науки про суспільство та як засобу соціального пізнання, який не є окремою наукою (Д.Журавський, О. Заблоцький, Д. Мілютин),

3. Спроба створення місцевих статистичних комітетів на Одещині мала стати однією з лапок уряду Російської імперії для більш ефективного збирання статистичних даних. Але, на жаль, заснування цих комітетів у 1835 р. залишилося лише спробою, через їх бездіяльність. Взагалі восьмирічне існування південноукраїнських комітетів не принесло уряду тієї користі, яку від них сподівався отримати.

4. Хоча перший досвід організації місцевих статистичних установ виявився невдалим, становлення адміністративної статистики в країні продовжувалося. Проте необхідність для держави подібних установ була очевидною. Цей чинник, а також існування, хоча б і формальне, статистичних установ в регіоні стали своєрідним підготовчим періодом для виникнення у 1843 р. реально діючого Головного статистичного комітету Новоросійського краю.

5. Виникнення ГСКНК для координування роботи декількох комітетів дозволяє говорити про нього, як про унікальний комітет на півдні України. Виникнення цього комітету стало можливим завдяки обставинам, що склалися у другій чверті XIX ст. на півдні України. Це, крім економічного розвитку, що викликав необхідність мати точну інформацію, ще й увага та підтримка як з боку місцевого, так і з боку столичного керівництва. Про унікальність цього комітету дозволяє говорити не тільки те, що він мав координувати роботу інших комітетів, а й те, що тут, на півдні України, питання про неприйнятність старих методів в організації статистичних досліджень було піднято ще в 40-х рр. XIX ст., що на 20 років раніше, ніж на решті території Російської імперії. Якщо заснування комітету стало можливим завдяки адміністративній підтримці генерал-губернатора М.Воронцова, то продуктивна діяльність стала реальною тільки завдяки особі редактора комітету А.Скальковського.

6. Пореформена статистика позначилась значним кроком у вдосконаленні системи адміністративної статистики, організації статистичних робіт на місцях губернськими статистичними комітетами, науковою роботою ЦСК, зокрема великим обсягом видавничої діяльності. Відбулася еволюція самого поняття “статистика” у напрямку від описовості до пізнавальної функції, далі крізь розуміння статистики як політичної науки та виділення її у окрему суспільну науку, а також надання їй значення одного з методів дослідження суспільства у багатьох його провахах.

7. Основними результатами діяльності статистичних комітетів після реформування, згідно з новим “Положенням” 1860 р., можна назвати, по-перше - формування проблематики краєзнавчих досліджень. Розповсюджуючи анкети центральних товариств з історії, археології, етнографії краю та збираючи на них відповіді, комітети сприяли розширенню зацікавленості до такого роду тем у місцевих мешканців. По - друге, відбулося створення громадського активу комітетів з аматорів історії в краї. Третім важливим результатом став досвід публікацій досліджень на сторінках неофіційного відділу “Губернских ведомостей”, в “Трудах” або “Записках”, видання яких було обов’язковим для всіх комітетів.

8. Варто відзначити, що доробок членів статистичних комітетів, без сумніву, зберіг значення як цінне джерело і до сьогодні. Він і в наш час привертає увагу і використовується багатьма авторами, зокрема, для висвітлення розвитку сільського господарства, торгівлі та промисловості, транспорту, динаміки чисельності міського населення та етно-соціального складу тощо.

Основні положення та висновки дисертаційного дослідження відображені в таких публікаціях автора:

Котова І.О. Аполлон Скальковський і його “Опыт статистического описания Новороссийского края” // Записки історичного факультету. Вип. 8. - О., 1999. -С. 126- 132.

Котова Н.О. З історії будівництва залізниць на Півдні України // Записки історичного факультету. Вип. 9. - О., 1999. - С. 103 - 109.

Котова Н.О. До питання про заснування Головного статистичного комітету Новоросійського краю // Збірник наукових праць “Південний архів” (історичні науки). Вип. IV.-Херсон, 2001.-С. 34-44.

Котова Н.О. Діяльність статистичних комітетів на Одещині у XIX - на початку XX століття. - Рукопис.

Дисертація на здобуття ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 - Історія України. - Одеський національний університет ім.І.І.Мечникова. - Одеса, 2002.

Дисертація присвячена діяльності місцевих статистичних комітетів, що існували на території Одещини з другої третини XIX - на початку XX ст. Велика увага приділена історіографії питання. Структура даної дисертаційної роботи ґрунтується на прийнятті положення про необхідність звернутися до теоретичних аспектів розвитку статистичних досліджень у Російській імперії взагалі. На основі широкого кола джерел визначені основні напрямки, форми і методи роботи місцевих статистичних комітетів на території Одещини і їх вклад у дослідження краю. Доведено, що місцеві статистичні комітети були складовою ланкою краєзнавчого руху України. Праця містить важливий матеріал, що дає можливість переглянути й розширити уявлення про діяльність цих установ.

Ключові слова: місцеві статистичні установи, провінційні (регіональні) наукові товариства, краєзнавство, органи урядової статистики.

Котова Н.О. Деятельность статистических комитетов на Одешине в XIX – начале XX века. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 - История Украины. - Одесский национальный университет им. И.И.Мечникова. - Одесса, 2002.

Диссертация посвящена деятельности местных статистических комитетов, существовавших на территории современной Одесской области во второй трети XIX - в начале XX в. На основе широкого круга источников исследуются: Главный статистический комитет Новороссийского края, Херсонский, Одесский, Бессарабский и Измаильский статистические комитеты. В работе раскрывается деятельность комитетов, их научное наследие и персональный вклад в него краеведов, формы и методы работы, широта проблематики этих организаций. Хронологические рамки исследования определены, с одной стороны, изданием в 1835 г. «Положения», согласно которому впервые были созданы губернские и областные статистические комитеты, и, с другой стороны, политическими событиями 1917 - 1920 гг., которые кардинально повлияли на судьбу статистических комитетов, в результате чего они прекратили свою деятельность. Большое внимание уделено обзору историографии вопроса.

В отдельном параграфе к каждой главе освещаются как теоретические вопросы развития статистики, так и практические шаги в организации статистических комитетов на определенных отрезках времени. Рассматриваются условия и факторы, которые привели к возникновению этих организаций, их дальнейшая судьба в связи с попытками реформирования их деятельности. Дается обзор истории существования и деятельности по всем направлениям работы Главного статистического комитета Новороссийского края, Херсонского, Одесского, Бессарабского и Измаильского статистических комитетов. Проведенное исследование доказывает, что статистические комитеты работали одновременно в нескольких направлениях. Главной их задачей было регулярное ведение местной административной статистики, сбор и обработка материалов для ежегодных «Обзоров» губерний, которые прилагались к отчетам губернаторов. К «обязательным» работам относился также и сбор информации для ЦСК МВД. Наряду с «обязательными» заданиями члены этих комитетов проявили заинтересованность «необязательной» работой, что отразилось в напечатании статей краеведческого характера.

Особое внимание уделено Главному статистическому комитету Новороссийского края. Возникновение ГСКНК для координации работ нескольких комитетов позволяет говорить о нем, как об уникальном комитете на юге Украины. Основание этого комитета стало возможным благодаря обстоятельствам, которые сложились во второй четверти XIX в. на юге

Украины. Это, кроме экономического развития, который вызвал необходимость иметь точную информацию, еще и внимание и поддержка как местного, так и столичного руководства. Об уникальности этого комитета позволяет говорить не только то, что он должен был координировать работу' других комитетов, но и то, что тут, на юге Украины, вопрос о неприятии старых методов в организации статистических исследований был поднят еще в 40-х гг. XIX в., что на 20 лет раньше, чем на остальной территории Российской империи. В диссертации раскрываются характерные черты в организации работы и уделяется большое внимание приоритетным направлениям исследований ГС КНК.

Ключевые слова: местные статистические комитеты, провинциальные (региональные) научные общества, краеведение, органы административной статистики.

Kotova N.O. - Activity of statistical committees in Odessa region in XIX - early XX th century. - Manuscript.

Thesis for a candidate of historical science by specialty 07.00.01 - History of Ukraine. - Odessa I.I. Mechnikov National University - Odessa, 2002.

The thesis is dedicated to activities of the local statistical committees that existed in the territory of the modern Odessa region in the second third of the XIX th century - beginning of the XX th century. The thesis offers a thorough study of the main trends, forms and methods of work: General Statistical Committee of Novorossiysk krai. Statistical Committees of Kherson, Odessa, Bessarabiya, Izmail on the grounds of a wide variety of sources.

A rapt attention has been paid to review of the historiography of the issue. A separate paragraph to each article elucidates both theoretical problems of development of statistics and practical steps in organization of statistical committees within certain spaces of time.

Keywords: local statistical committees, provincial (regional) societies, study of local lore, administrative statistical organizations,

Підписано до друку 23.05.2002 р. Формат 60х90/16
Ум.друк.арк. 0,9. Обл.-вид.арк. 0,9.
Тираж 100. Зам. 15/12.

ТОВ "Хорс"
65026, м. Одеса, вул. Буніна, 35/54 т. 23-74-77